

*Исмаилова Г.К.*

# ТАЗАБЕК САМАНЧИНДИН МЕТОДОЛОГИЯСЫ

(экинчи макала)

*Исмаилова Г.К.*

## МЕТОДОЛОГИЯ ТАЗАБЕКА САМАНЧИНА

(вторая статья)

*G.K. Ismailova*

## METHODOLOGY OF TAZABEK SAMANCHIN

(second article)

УДК: 82-131(575.2)(043.3)

Бул макалада Тазабек Саманчиндин “Кылыч-жазуучу акын” аттуу монографиялык изилдөөсүндө колдонгон методологиясы жөнүндө сөз болот. Тоталитардык системанын тушундагы татаал, карама-каршылыктуу шарттарда Тазабек Саманчиндин Молдо Кылычтын чыгармаларын талдоонун туура илимий жолун тапкандыгы талданат. Ошол тарыхый доордогу космополитизм, вульгардык социология сыяктуу зыяндуу методологиянын туткунуна түшпөй, таанып билүүнүн диалектикалык методун туура колдонгондугу тастыкталат. Тазабек Саманчиндин көркөм чыгарманы жана доорду талдоо тажрыйбасы кыргыз адабиятынын тарыхын изилдөөдө колдонула турган керектүү инструмент. Т.Саманчин кыргыздын көркөм сөз өнөрүндө кол жазма поэзиянын пайда болушун шарттаган социалдык-тарыхый, маданий-адабий детерминанттарды түшүндүрүп, жазгыч акындардын мурда-тан келе жаткан салттуу жанрдык формалардын алкагындагы идеялык-тематикалык жаңылыктарын, алардын казалдарынын коомдук пафосун, социалдык мотивдерин ачып берген. Окумуштуунун ою боюнча, кыргыздын жазма адабияты байыркы Орхон-Енисей таши эстеликтериндеги рун жазмаларынан башталат. Бул негиздүү жана ошол учур үчүн жаңы ой болгон.

**Негизги сөздөр:** методология, метод, социализм, идеология, марксизм, диалектика, догматика, вульгарный социализм, социалдык адилеттүүлүк, кайра куруу.

В данной статье речь идет о методологии Тазобека Саманчина, которая применялась при написании монографического исследования “Кылыч-жазуучу акын”. Здесь говорится о том, что в сложных и противоречивых условиях тоталитарной системы как ученый нашел правильный метод анализа художественного произведения на фоне движения исторической эпохи. Ученый не пугаясь в сетях неправильной методологии, как космополитизм и вульгарный социализм вышел на верный путь познания с точки зрения диалектики. Опыт анализа Т.Саманчина необходим при изучении истории кыргызской литературы. Т.Саманчин объяснил социально-исторические, культурно-литературные детерминанты, обусловившие появление рукописной поэзии в кыргызском устном художественном творчестве, раскрыл идейно-тематическую новизну в рамках традиционной жанровой формы поэтов – писменников, общественный пафос и социальные мо-

тивы их газелей. По мнению ученого кыргызская письменная литература берет свое начало от письменности рун на каменных памятниках Орхон-Енисея. Это было обоснованным и в то время новым взглядом.

**Ключевые слова:** методология, метод, социализм, идеология, марксизм, диалектика, догматика, вульгарный социализм, социальная справедливость, перестройка.

This article is about the methodology of Tazabek Samanchin, which was used when writing the monographic research “Kylych-zhazuuchu akyn” (Steel-writer poet). Here described the complex and contradictory conditions of the totalitarian system, as a scientist, he found the correct method for work analyzing of art against the background of the movement of the historical epoch. The scientist is not entangled in the net of wrong methodology, as cosmopolitanism and vulgar sociology have come to the right path of knowledge from the point of dialectics view. The experience of T.Samanchin’s analysis is necessary at learning of Kyrgyz literature history. T.Samanchin explained the socio-historical, cultural and literary determinants that led to the appearance of handwritten poetry in Kyrgyz oral artistic creativity, revealed the ideological and thematic novelty in the framework of the traditional genre form of poets - writers, social pathos and social motives of their ghazals. According to the scientist, the Kyrgyz written literature originates from the runes writing on the Orhon-Enisei stone monuments. It was reasonable and fresh look at the time.

**Key words:** methodology, method, socialism, ideology, Marxism, dialectics, dogma, vulgar socialism, social justice, restructuring.

Бул цитатадан улам эмнени айтууга болот? Т.Саманчин ошол мезгилдеги совет мамлекетинин жетекчиси И.В.Сталиндин падышалык колониалдык бийлик жөнүндөгү ушул концепциясына таянган. Окумуштуу Молдо Кылычтын падышачылыктын колониалдык бийлигинин терс жактарын сүрөттөгөн чыгармачылыгынан И.В.Сталиндин ушул жобосун ырастоочу далилдерди көргөн десек жаңылышпайбыз. Ошон үчүн Т.Саманчин Молдо Кылычтын чыгармачылыгын изилдөөгө чочулабастан киришкен деп айта

алабыз. Бул жагдайды кийин профессор Абдыкадыр Садыков да туура белгилеген: «Т.Саманчиндин «Колониялык доордогу кыргыз адабияты» дегенин кийин акын душмандары абдан ыктуу пайдаланышкан, аны орустарды жек көргөн адам деп далилдешкен. Ал эми чын-чынына келгенде падышалык Россияга улут элдери өздөрү эле «ыктыярдуу кошулуп» берип, дароо достошуп калган болсо, В.И. Ленин аны «элдердин түрмөсү» деп атабайт эле. Падыша өкмөтү анын карамагында турган элдерге катуу оторчул саясатты колдонгондугу тарыхый факт экендигин азыркы замандагы илимпоздор ачык айтып чыгышты» [1].

Экинчиден, Т.Саманчин Молдо Кылычтын мурастарын изилдөөгө киришкендигинин мотивин анын төмөнкүдөй деп жазганынан улам түшүнсөк болот. Ал элдик мурастарга болгон мамиледеги жана чыгармаларды баалоодогу примитивизмге, нигилизмге каршы жазылган макаласында мындай деген: «В.И. Ленин орус элинин тарыхый салтын, маданий мурастарын өтө жогору баалаган. Жаңы пролетариаттык маданиятты өнүктүрүүдө элдик мурастардын жана салттын айрыкча керек экендигин көрсөткөн. Элдин өткөндөгү маданиятын нигилисттик менен жериген пролеткультчуларга, obu жок жоруктанган «өнөрлөрдү» «жаңы» «пролетариаттык» искусство катарында көрсөтүүгө аракеттенген футуристтерге буржуазиялык искусствонун жана башка түрдөгү өкүлдөрүнө В.И. Ленин аябай катуу сокку берген. «Капитализм калтырган маданияттын бардыгын алышыбыз керек жана ошондон социализм курушубуз керек», - дейт Ленин. Илимдин, техниканын бардыгын, билимдин, искусствонун бардыгын алышыбыз керек. Ансыз коммунисттик коомчулуктун турмушун кура албайбыз. Ленин Клара Цеткин менен болгон белгилүү аңгемесинде өткөндөн калган чыныгы сонун мурастардан «эскилиги» үчүн гана алардан тескери карап кете албайбыз, маданияттын «келечекте өнүгүшү үчүн башталгыч учуру катарында керек» деп көрсөткөн» [2].

Демек, Тазабек Саманчин В.И. Лениндин өткөн замандын мурастарына таянып, жаңы турмушту курушубуз керек деген идеясына негизденген. Лениндик жободон чыгып, окумуштуу Молдо Кылычтын мурастарын үйрөнүү зарыл жана аны жаңы социалисттик заманды куруу-

нун кызматына чегиш керек деген ишенимде болгон.

Үчүнчүдөн, Т.Саманчин ошо кездеги совет өкмөтүнүн жетекчилеринин бири М.И. Калининдин бүткүл СССР аймагына кеңири пропагандаланган төмөнкү насыятына чын жүрөгүнөн ынанган, ал насааттын идеясына аң-сезими сугарылган окумуштуу эле. Ал азыр эле шилтеме берилген макаласында М.И. Калининдин ошол насыятын өзүнүн каршылаштарына кебелбес аргумент катары көтөрүп чыккан. М.И. Калининдин насыяты мындай болучу: «Советтик патриотизмди биздин элдин өткөн тарыхынан ажыратып, ага байланышсыз үгүттөөгө болбойт. Ал өз элинин сонун иштеринин патриоттук сыймыктары менен арбытышы керек. Советтик патриотизм – биздин элдин өнүгүүсүн илгерилеткен ата-бабаларыбыздын чыгармачылык иштеринин тупадан-туура мурасчысы эмеспи.

Советтик турмуш муну укмуштуудай эң бир ачык түрдө далилдейт. Бир гана болгон ишти көрсөтсөк жетишет. Боштондукка жетишкен эл өзүнүн эпикалык жана тарыхый баатырларынын элестерин кандай зор кубаныч менен кайта эстерине түшүрүп жатышат. Алар ал баатырларын өздөрүнүн эң сонун көркөм чыгармаларында көрсөтүп, Совет республикасынын жүрөгү болгон Москвага көрсөтүүгө келип жатышат. Мында алардын ар бири, бардык СССР элдерине мындай деп айткысы келет: көргүлө, мен бирөөнүн мээрими менен элдердин улуу союзунун мүчөсү болуп отурганым жок, мен тексиз, уруксуз киши эмесмин, мына менин тукум-жураатым, ал үчүн мен мактана алам, эми силер, менин эмгектеги, адамзаттын эң сонун идеалын коргоодогу биргелеш бир туугандарым, силер да менин тукум-жураатыма кубансаңар экен деймин. Демек, советтик патриотизмдин түбү элдик эпостордон башталып, эң алыскы өткөн доорго барып байланышат; ал эл жараткан бардык сонундарды өзүнө сиңирип, анын бардык ийгиликтерин сактаганын урматтуу улуу милдети катарында эсептейт» [3].

Т.Саманчин Лениндин, Сталиндин, Калининдин ушул концептуалдык көз карашынын позициясынан туруп, өз улутунун көркөм казынасына карап, ой жүгүрткөн. Молдо Кылычтын чыгармаларын өлкөнүн жарандарын, жаш муун-

дарды өз мекенин сүйүүнүн духунда тарбиялоонун булагы катары туюнган. Ал акындын «Иргелген казалдар» аттуу жыйнагына жазган баш сөзүндө: «Кылычтын чыгармалары кыргыз элинин адабий казынасынан эң жогорку кенчтердин бири катарында орун алат», [4] - деп бекеринен жазган эмес.

Төртүнчүдөн, Т.Саманчин көркөм чыгарманы саясий баалуулук катары эмес, биринчи иретте эстетикалык жана рухий баалуулук катары эсептеген адабиятчы болгондугу анын ой жүгүртүүлөрүнөн ачык көрүнөт. Ал Кеңешбек Асаналиев жазгандай, көркөм чыгармачылыкты кандайдыр бир коомдук турмуш жөнүндөгү саясий декларациялардын жана чакырыктардын жыйнагы катарында түшүнгөн эмес. Т.Саманчин көркөм чыгармачылыкты анын өзүнүн спецификасына, ички табиятына ылайык түшүнүүгө жана талдоого далалат жасаган илимпоз болгон. Ал адабияттын спецификасын өз окурмандарына төмөндөгүдөй деп түшүндүргөн: «Жазуучу болгон окуяны баланчадай, түкүнчөдөй болгон экен деп, жөн сүйлөп берүү менен гана тим болбойт, ал ошол өткөн турмуш окуяларын эми болуп жаткандай кайта калыбына келтирип, көзгө элестете сүрөттөп көрсөтөт. Жазуучунун ою, сезими, көңүл аракети менен сугарылып көрсөтүлгөн турмуш сүрөттөрү – көркөм элес деп аталат. Элестетүүлүк–көркөм адабият чыгармаларынын (илимий чыгармалардан айырмаланган) негизги бөтөнчөлүгү. Адабияттын (ошондой эле жалпы искусствонун) адамга көрсөткөн таасирленткич сыры – анын ушул элестетүүлүгүндө. Ошондуктан илим далилдеп сүйлөйт, адабият сүрөттөп көрсөтөт деп айтылат» [5].

Демек, Т.Саманчин өзүнүн дал ушундай теориялык түшүнүгүнө ылайык Молдо Кылычтын чыгармаларын биринчи иретте көркөм дөөлөттөр деп эсептеген жана анын чыгармачылыгы саясий чен-өлчөмдөр менен эмес, көркөмдүк-эстетикалык чен-өлчөмдөр менен бааланууга тийиш деп санап, акындын мурастарын изилдөөгө кылчактабастан туруп, илим кызыкчылыгынан жигердүүлүк менен киришкен.

Жыйынтыктап айтканда, Т.Саманчиндин Молдо Кылычтын чыгармачылыгын изилдөөгө саясий айып тартып калыштан чочулабай батылдык менен киришкендигинин себеби, анын

ошол кезектеги айныгыс авторитеттер Лениндин, Сталиндин, Калининдин багыт берген идея-көрсөтмөлөрүн, концепцияларын, осуяттарын жетекчиликке алгандыгында жана өзүнүн адабий-эстетикалык көз карашынын бөтөнчөлүгүндө, патриоттук сезиминде жаткан.

Эми маселенин башка жагына өтөлү. Туура, Лениндин, Сталиндин, Калининдин идеялары Т.Саманчин үчүн ориентир болуп берген. Бул авторитеттердин көрсөтмөлөрү көркөм мурасты изилдөөгө окумуштууга мандат берген сыяктуу эле. Бирок Молдо Кылычтын чыгармачылыгындагы карама-каршылыктарды туура түшүндүрүү үчүн башка бир методология менен куралдануу зарыл эле. Ал сөзсүз историзм методологиясы болучу. Т.Саманчиндин ушул методологияны жакшы түшүнгөндүгү жазган макалаларындагы, изилдөөлөрүндөгү ой жүгүртүүлөрүнөн айкын көрүнүп турат. Мисалдарга өтөлү: «Ал доордо кыргыз эли, биринчиден, өзүнүн улут эркиндигинен ажырап падыша өкмөтүнүн эзүүсүндө калган; кыргыз элинин күрдөөлдүү айдоо, жайыт жер аянттары казанын пайдасына алынып, ал жерге Россиядан көчүрүлүп келинген колониячы кулактар түшкөн. Кыргыздар болсо, тар капчыгай, какыр талаа арасына сүрүлгөн. Ошону менен бирге кыргыздар кул катары кем укукта болгон. Колониячылардын кыргыздарга көрсөткөн түрлүү зомбулугуна жана зордугуна падыша өкмөтү тарабынан тыюу салынган эмес. Кайта ал сыяктуу түрлүү кыянатчылыктарды падыша өкмөтү алдыртадан колдоп турган. Улуу жазуучу Л.Н.Толстойду «Орус элинин революциялык кыймылынын күзгүсү» деп Ленин атагандай, Кылычты да XIX кылымдагы кыргыз элинин эзилген абалынын күзгүсү деп айтууга болот. Анын чыгармаларынан ошол учурдагы кыргыз элинин эки жактан эзилген авалы, анын эркиндикти көксөгөн улуу талабы толук орун алып, андан күзгүдөн көрүнгөндөй көрүнөт» [6].

Бул цитатадан эмнени байкоого болот? Биринчиден, Молдо Кылычты мындан бүгүнкү күндүн талабына ылайыктабай, өз доорунун атмосферасынан ажыратпай, өз мезгили менен биргеликте кароо зарыл деген ачык-айкын логика чыгып турат.

Колониялык орус бийлигине карата айтылган сын үчүн Молдо Кылычты күнөөлөөгө болбойт, анткени анын ыры зордукчул, үстөмчүл

кысымга, эзүүгө карата жасалган реакция, мыйзамдуу протест болуп отурат. Анын чыгармалары – конкреттүү көйгөйлөрдүн проблемасын чагылткан реалисттик күзгү. Ал эми чындыкты чагылткандыгы үчүн күзгүнү күнөөлөгө болобу? Т.Саманчиндин ушул эле ойлоруна удаа Максим Горькийдин «өткөн тарыхтын устаттары өз доорунун уулу катары бааланууга тийиш» деген сөзүн эске түшүрөт. Демек, биз Молдо Кылычты өз мезгилинин көйгөйлөрүн күзгүдөн көрсөткөндөй туура чагылдырган өз доорунун уулу катары түшүнсөк, ага ар кандай жарлыктарды тагуудан алыс болобуз, - дейт Т.Саманчиндин логикасы. Окумуштуунун ою боюнча Молдо Кылычтын колониялык эзүүгө каршы айткан каяшалары анын улутчулдугунан эмес, социалдык себептерден улам болуп отурат.

Ал эми Молдо Кылычтын динчилдигине эски көчмөндүк феодалдык доорду мактаган деген көз карашка карата Т.Саманчиндин позициясы анын төмөндөгү акыл-ой тыянактарынан көрүнөт.

«Дин ал доордо эл арасында негизги идеология катарында өкүм сүргөн. Мусулманчылык кыргыз элинде канчалык тайкы болсо да, эл өзүн мусулман эсептеп, анын жолун жолдоп, негизги эрежелерин аткарууга аракет кылышкан. Кудайдын «кудуретине» жана анын «кереметтерине» ишенген Кылыч «өз доорунун уулу» болгондуктан, дин маселесинде доордун көз караштарынан чыга алган эмес. Кылыч жаратылыштын, коомчулуктун закондорун түшүндүрүүдөгү мусулман дининин жолдорун чындык катарында кабыл алган. Бирок Кылыч динди адамдын көкүрөгүндөгү, анын көңүлүндөгү ыйман катарында түшүнгөн. «Зулум, бакыл болбой, кайрымдуу бол», «өз мээнетиндин убайын көр», «адам акысын жебегин», – деп Кылычтын мусулманчылыгы сопулук менен байланышкан.

Кылыч өз дооруна караганда өткөн доорду артык көргөндүгү чын. Бирок ал кыргыздардын өткөндөгү баатырдык доорун, баатырдык салтын мактап ырдаган. Кыргыз эли улут эркиндигинен ажырап, кулчулук авалда турганында, баатырлык ата салтты кошуп ырдап, элдин эркиндик сезимин ойготуп, күрөшкө чакырган. Элди аёосуз түрдө талап, бай-манаптардын залымдиги күчөп турганда, Кылыч алардын арамдык иштерин көрсөтүп, баатырдык доор-

догу жоого каршы эл баштап, эл баккан эрлерди кошуп ырдаган» [7].

Мына ушинтип, Т.Саманчин Молдо Кылычтын динчилдигин башкалар сыяктуу айыптабастан, тескерисинче, объективдүү болуп, акындын бул өзгөчөлүгүн өз заманынын шарты менен түшүндүрүүнүн зарылдыгын туйгузуп жатат. Акын өз доорунун уулу катары ал кездин мыйзам ченеминен чыгып кете алмак эмес. Ал эми Молдо Кылычтын өткөн заманды артык көргөндүгү да Т.Саманчиндин логикасы боюнча акын жашаган колониялык мезгилдин оор социалдык шарттары менен детерминацияланган. Себеби колониялык үстөмдүк, зордукчул бийлик акындын маанайын чөгөрүп, өткөн көчмөндүк доордогу бейпил чактарды сагынууга түрткөн. Бирок анткени менен Молдо Кылычтын өткөндү мактоосу да салыштырмалуу. Анткени акын «Зар заманда» кыргыз эллине илим-билимдин керек экендигине басым коюп, тоолук калкка караганда орустардын алдыга кеткендигин, үстөмдүк кылып турса да, орустун сурагы мусулмандыкына караганда жумшагыраак экендигин белгилеп жатпайбы. Кыскасы, Молдо Кылыч жашаган доор бир жагынан колониялык эзүү күчөп, экинчи жаатынан диндик идеология жайылып, үчүнчү жагынан агартуу (просвещение) иши башталып, ушул үч тенденция аралашып жашаган карама-каршылыктуу доор болгон. Эгер Т.Саманчин белгилегендей, Молдо Кылычтын чыгармалары күзгү болсо, анда бул күзгүдөн доор өзүнүн ошол карама-каршылыктары менен чагылып көрүнгөн. Демек, доордун карама-каршылыктуу татаалдыгын чагылтып көрсөткөн «күзгүнүн» өзүн чечмелеп түшүндүрүү өтө бир аяр жана калыс методологияны талап кылган. Т.Саманчин ошол керектүү методологиялык ачкычты тапкан деп эсептейбиз. Ал методология социалдык кубулуштарды диалектикалык түрдө таанып-билүүнүн объективдүүлүк, системалуулук жана тарыхыйлуулук принциптери болгон демекчибиз. Бул методологиялык принциптер изилдеп жатканда изилдөө предметинин өзүнүн ички табыятынан чыгууну, предметти курчап турган чөйрө жана анын кубулуштары менен көп жактуу байланышында, карым-катышында ар тараптуу кароону, иликтелип отурган көрүнүштүн кантип пайда болгонун, жаралганын, кантип өнүккөндүгүн, бул

жаралууга, өнүгүүгө таасир кылган факторлорду ачууну, нерсенин «жашоо-тирлигин» мезгилдин тарыхый-социалдык, саясий-экономикалык, маданий-рухий муктаждыктары менен бирге камтып талдоону талап кылат.

Тазабек Саманчиндин таанып-билүүнүн ушул регулятивдери менен куралдандыгы анын ой жүгүртүүлөрүнөн, анализдеринен көрүнөөгө чыгып турат. Мына ушундай методологиянын Тазабек Саманчинге Молдо Кылычтын чыгармачылыгын профессор Абдыкадыр Садыков жазгандай, «адилеттүү илимий баа берүүгө» жемиштүү өбөлгө болгондугун азыркы биз талдоого ала турган «Кылыч – жазуучу акын» аттуу монографиясы далилдейт.

**Адабияттар:**

1. Садыков А. Т. Саманчин. / Китепте: Кыргыз адабият таануу илим жана сыны. - Б.: Шам, 2005. 2-т.-187-б.

2. Саманчин Т. Адилетсиз апыртмалуу сынга каршы. / Советтик Кыргызстан. - Ф.: Кызыл Кыргызстан, 1948, №9. сентябрь. - 48-б.
3. Саманчин Т. Адилетсиз апыртмалуу сынга каршы. / Советтик Кыргызстан, 1948. - Ф.: - №9, сентябрь. - 49-б.
4. Саманчин Т. Молдо Кылыч Шамыркан уулу Төрөкелдин. / Китепте: Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. - Ф.: Кыргызмамбас, 1946. - 13-б.
5. Саманчин Т. Кыргыз элинин адабияты. / Советтик Кыргызстан. - Ф.: Кызыл Кыргызстан басмасы, 1947, №11. - 12-б.
6. Саманчин Т. Молдо Кылыч Шамыркан уулу Төрөкелдин. / Китепте: Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. - Ф.: Кыргызмамбас, 1946. - 220-221-бб.
7. Саманчин Т. Молдо Кылыч Шамыркан уулу Төрөкелдин. / Китепте: Молдо Кылыч. Иргелген казалдар. - Ф.: Кыргызмамбас, 1946. - 18-б.
8. Алексеев П.В. Теория познания и диалектика. - М.: Высшая школа, 1991. - 315с.
9. Алтымышбаев А. Некоторые пережитки прошлого в сознании людей в Средней Азии и роль социалистической культуры в борьбе с ними. - Ф., 1958. - 59 с.

Рецензент: д.филол.н. Нарынбаева Н.О.